

פתרון הבחינה

ספרות

קיץ תשפ"ב, 2022, שאלון: 8381

מוגש ע"י אורן איזנברג, מורה לספרות בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. כל התשובות מנוסחות בראשי פרקים.

פרק ראשון - מבחר יצירות מספרות עולם

1. יש לענות על שאלה אחת מקבוצה ראשונה (מבין שאלות 1 – 5).
2. יש לענות על שאלה נוספת מקבוצה שנייה (מבין שאלות 6 – 12).

שאלה מספר 2

האף / גוגול

- "האף" היא נובלה פנטסטית, הפורשת סיפור על אף שהלך לאיבוד ונמצא באורח פלא, ועימו שבו החיים למסלולם הרגיל. המסע בעקבות האף האבוד של מאיור קובילוב מאפשר לנו לראות כי "מרופט ומפוקפק הוא העולם שאפו של המאיור קובילוב יצא לשוטט בו" (מדברי עמוס עוז). **האירועים הפנטסטיים (אובדן האף, מציאתו בכיכר הלחם והמסע בעקבותיו) חושפים עולם שערכיו מפוקפקים.**
- הנובלה גדושה באירועים שאינם מתקבלים על הדעת: הספר האוכל ארוחת בוקר ומוצא אף בתוך כיכר לחם, המאיור קובאליוב מתעורר ליום עבודה שיגרתי ומגלה שאפו נעלם מפניו, המאיור יוצא למרדף אחר אפו במציאות ריאליסטית לחלוטין (האף הנוסע בכרכרה מפוארת ברחובות פטרבורג, העימות בין המאיור לאפו בכנסיה, מערכת העיתון, תחנת המשטרה וכו') ובסיום שיבת האף למקומו בפניו של קובאליוב.
- **השילוב של המצבים הפנטסטיים בתוך מציאות ריאליסטית ובשילוב אירוניה קומית, מאירים באור ביקורתי תכונות אנושיות שליליות ומצב חברתי לקוי.** הפנטסטי חושף עולם כאוטי (נטול סדר), עולם שבו קיימת התנשאות של בעלי הכוח והתפקידים (מפקד המשטרה, הרופא) שאינם עושים את מלאכתם. הוא חושף חברה עם ערכים מעוותים ואת עליבות הטבע האנושי. הסיפור משקף חברה שערכיה המרכזיים הם שחיתות, השפלה, תאוות בצע ותועלת.

הוא חושף את עליבות הטבע האנושי, את גבהות ליבו של האדם, את תרבות השוחד, את הנטייה להתרפס בפני בעלי המעמד הגבוה ועוד.

- לטענה זו דוגמאות רבות. אחת מהן היא המפגש עם האף בכנסיה. האף מופיע בנובלה כדמות ממשית לזמן קצר. הוא מתגלה כבן אדם הלבוש בבגדים המעידים על עושר, יש לו מרכבה והוא מדבר ביהירות ובהתנשאות אל קובאליוב. הוא מזלזל במעמדו ובדרגותיו של קובאליוב. "האף-אדם" מאפיין באנלוגיה את שחצנותו ואת הזיוף בדמותו של קובאליוב: שניהם שחצנים ומתייחסים לנחותים מהם בסולם חברתי בגסות. האף מסתכל על קובאליוב מלמעלה למטה, שכן על פי בגדיו ועל פי עיטוריו והמרכבה שלו, ה"אף-אדם" הוא בעל דרגה גבוהה משל בעליו. האף מנסה לברוח מהעיר עם דרכון מזויף, בדומה לתואר ולעיטורים המזויפים של קובאליוב. מבחינה חברתית, האף מייצג התנשאות ריקה ורדיפה אחר הישגיות כוזבת בחברה מעמדית. אובדן האף והמרדף אחריו חשף את כול מה שפגום בחברה המעמדית, המתנהלת על פי תועלת אישית, חסרת רגישות ומושפעת מגינונים חיצוניים, ואת ההתרפסות בפני מעמדות גבוהים.
- **דוגמא נוספת לעולם שערכיו מפוקפקים** ניתן לראות בתגובתו של הפקיד בעיתון. בתחילה אינו מבין אותו ("מר אפיץ"), בהמשך מסרב לעזור לו כי הוא דואג לשמו הטוב של העיתון, בהמשך הוא מתייחס אליו בחוסר רגישות ובגסות (למשל הוא מציע לו להריח טבק).
- גם השוטרים חושפים את **הערכים המפוקפקים שבעולם הסיפורי**. מפקד המשטרה אדיש למצוקת קובאליוב ומאשים אותו במצב, והשוטר שמוצא את אפו רומז לו כי עליו לשלם לו על הטרחה. השוטרים אינם עושים את המלאכה ואינם פועלים בהתאם לאחריות המוטלת עליהם. הם מעצבים את הכאוס החברתי ואת הריקבון.
- **גם תגובתו של הרופא ביחס לאירוע הפנטסטי מסייעת לחשוף עולם שערכיו מפוקפקים**. הרופא אדיש, חסר רגישות ופועל בחוסר מקצועיות מצחיק ומרגיז. הוא מציע לקובאליוב להשאיר את המצב כמו שהוא וגם מיעץ לו איך לשמור על המקום. וסוף המפגש מתברר לקורא מניעו המושחת של הרופא, הרוצה את האף לעצמו כדי למכור אותו.
- **אובדן האף חושף בפני הקורא את דמותו של קובאליוב עצמו** – את יחסו למעמד ולדרגות, למראה החיצוני, את יחסו לנשים ואת חוסר השינוי שהוא עובר נוכח המצב הנורא שבו הוא נמצא. כל אלו תורמים לעיצוב העולם הסיפורי שערכיו מפוקפקים.
- לבסוף, מנסח המספר אמירה בנוגע לקיומו של הפנטסטי והאבסורד בחיינו, בחברה ובעולם: "וואף על פי כן, כשתהרהר בדבר, תמצא שבכול אלה אכן יש משהו. יאמר כול אדם מה שיאמר, מקרים כאלה קורים בעולם: לעיתים רחוקות אבל קורים". מכאן שגם הסיום מדגיש את הביקורת החברתית ואת העולם שערכיו מפוקפקים – הוא מבטא את העובדה שהמציאות המתוארת ביצירה רלוונטית גם לעולמנו שלנו, שהרי "מקרים כאלו קורים בעולם...".

שאלה מספר 6

אודיסאה / הומרוס

- מסעו של אודיסאוס לא תם, גם לאחר שהגיע לביתו. הוא נאלץ לעבור "מסע" נוסף כדי להתאחד עם אשתו ולאחד את משפחתו. לאחר חזרתו הביתה פנלופי אינה משתכנעת בקלות כי העומד בביתה הוא אודיסאוס, ובביתו הוא "עובר דרך" נוספת עד לאיחוד המיוחל. המסע הזה, אחרי החזרה הביתה, מדגיש את משמעות הפרק: את נאמנותה העצומה של פנלופי לבעלה, אותו לא ראתה 20 שנה.
- הפרק נפתח בריצה של אאוריקליאה, האומנת הזקנה, במעלה המדרגות כדי להודיע לגבירתה פנלופי על שובו של אודיסאוס בעלה. בין השתיים מתפתח דרשיח ארוך, ובו מנסה האומנת לשכנע את המלכה, פנלופי, כי אכן זה בעלה ששב הביתה. דרשיח זה מתנהל לפי מיטב אומנות ההשהיה: הדרמה מושהית כדי ליצר שיחה בין פנלופי לאאוריקליאה. בהשהיה זו מציגות שתי הדמויות עמדות מנוגדות, והיא מאפשרת להביא לידי ביטוי את נאמנותה של פנלופי, שמסרבת להאמין ולהתוודע אל האיש. המתח נוצר בשל ציפיית הקורא לראות סוף-סוף את המפגש המיוחל בין פנלופי ואודיסאוס. לעזרת אודיסאוס מתגייסת האומנת הטובה אאוריקליאה, המשכנעת את פנלופי להיפגש עמו (דמותה של פנלופי מתגלה דרך הדיאלוג שהיא מנהלת עם האומנת). פנלופי אינה משתכנעת ו"המסע" ממשיך.
- המסע בבית כרוך גם בהרג המחזרים. פנלופי, האישה החכמה והנאמנה, דחתה בתחבולות את מחזריה החצופים שהאיצו בה להינשא לאחד מהם. היא הצליחה לדחותם שוב ושוב וחיכתה באהבה לשובו של בעלה. אודיסאוס, שעבר תלאות רבות, סבל רבות ונאבק ביצורים מפלצתיים, חזר לביתו. לאחר שהרג את כל מחזרי אשתו הוא מבקש להיפגש עמה פנים אל פנים. הרג המחזרים מבליט את החיזורים שעברה פנלופי ומדגיש את נאמנותה.
- בהמשך "המסע" הזה של אודיסאוס בביתו הוא עומד למבחן. פנלופי בוחנת את אודיסאוס בעזרת תחבולה שבאמצעותה תוכל להוכיח מעל לכל ספק את זהותו האמיתית של האיש ויותר מכך – את נאמנותו ואהבתו. המבחן הוא מבחן המיטה הזוגית. פנלופי מורה למשרתת הטובה להציע לאודיסאוס את מיטתו מחוץ לחדר השינה המשותף. לפני שיצא לקרב, אודיסאוס בנה מיטה מיוחדת במינה. רק אודיסאוס ופנלופי יודעים שאת המיטה אי אפשר להזיז ממקומה כי היא בנויה מסביב לגזע עץ יציב. ברגע שאודיסאוס מגיב בזעם על ההצעה באומרו שאת המיטה אי אפשר להזיז מתקוף עיצובה המתוחכם, מבינה פנלופי שהגבר שמולה הוא בעלה האהוב.
- סיומו של "המסע" הזה בחזרתו של אודיסאוס מתואר בעזרת דימוי של ספינה וטובעים בים. לנוכח האושר ההדדי מצוירת פנלופי כניצולה מאסון טביעה בים. הדימוי ממחיש את עוצמת האושר, את עוצמת האסון שנמנע. פנלופי היא כמו ניצולת אסון, שספינתה טבעה בלב ים והיא מאושרת ברגע שהיא רואה חוף ומבינה שחייה נצלו.
- הם מתחבקים, מתאחדים, ובכך מגיע לסיום מסעו של אודיסאוס בפרק.

הילדים / ג'ובראן חליל ג'ובראן

א.

- השיר מתאר מוסכמות מקובלות בנוגע ליחס של הורים לילדיהם, וכן מעלה טענות המפריכות מוסכמות אלה. החלק הראשון מתמקד בילדים ומתאר כיצד הורים צריכים לנהוג כלפי ילדיהם. החלק השני מתמקד בהורים ומדגיש את תפקידם כמי שמכוונים את הילדים: ההורה צריך לספק לילדו תנאים כדי לגדול ולעצב את אישיותו, אך אינו צריך לנסות לעצב את דרך חשיבתו.
- השיר פותח בטיעון שלפיו ההורים הם המקור הביולוגי ליצירת ילדיהם: "באים המה דרככם, אך לא מכם". הדובר מסביר שילדים הם ביטוי לנטייה טבעית של האנושות להמשיך את קיומה. בהתאם לטיעון זה נגזרת דרך ההתנהלות של ההורים לדעתו: ההורה צריך לספק לילדו תנאים פיסיים ורגשיים כדי לגדול ולעצב את אישיותו, אך אינו צריך לנסות לעצב את דרך חשיבתו: "תנו לילדכם את אהבתכם, אך לא את מחשבותיכם".
- הילד שייך לעצמו, כמו גם לעתיד: "כי נשמתם מסתופפת בבית המחר". הדובר מאמין שההורים וכל המטען הרוחני שלהם (עבר, ידע, רצונות, מסורת וכו') אינם נחשבים. הילדים הם תוצר פיסי של ההורים, ובתקופת ילדותם הם נמצאים בקרבתם, אך נשמתם ומחשבותיהם מעוצבות על ידי ה"עתיד", ה"מחר".
- אין ההורים יכולים לשמש מודל לחיקוי לילדים, אולי להיפך: "אפשר לכם לחפץ להיות כמותם, אך אל לכם לעשותם כמותכם". בהסתייגות אומר הדובר שגם ניסיון לדמות לילדינו נועד מראש לכישלון, כיוון שההורים אינם יכולים לתפוס עולם זה שלהם, אפילו לא בחלומותיהם.
- חלקו השני של השיר מתמקד בהורים. בחלק זה מדמה הדובר את ההורה (האדם) לקשת, כאשר ה"קשת" (אלוהים/הגורל/החיים/כוח עליון) עושה בהם כרצונו. ההורים הם הכלי שדרכו נשלחים הילדים (החיצים) לחיים. הדובר בחר במטאפורה הקשת ובדימוי החיצים כדי להמחיש את גודל המרחק ועוצמתו. הילדים עשויים להגיע למקומות רחוקים במהלך חייהם שההורים אינם יכולים לשערם. תמונה מטאפורית זו מאפשרת לדובר להסביר להורים את מהות תפקידם שעיקרו הדרכה, סיוע ולא עיצוב. הדובר ממליץ להורים שישלימו עם התפקיד שנקבע להם: "התרצו לידי המותחות קשתם". הידיעה שהאל אוהב לא רק את החיצים אלא גם את הקשתות הדורות, צריכה להביא את ההורים לקבלה אוהבת: "כי אוהב הוא את החיצים במעופם / גם את הקשתות הנענות לידו".

ב.

- השיר בנוי בחלקו הגדול על ניגודים. כדי להמחיש ולהדגיש את ההתנגדות למוסכמות המקובלות וכדי להפריכן בונה הדובר רבים מטיעונו על דרך הניגוד. למשל, "הילדים באים דרככם אך לא מכם", "חיים עמכם אך אינם שייכים לכם", "תנו לילדיכם את אהבתכם אך לא את מחשבותיכם".
- גם הלשון הציורית עוזרת לעיצוב טענות המשורר. בבית א' תמונות מטאפוריות קטנות הממחישות את הטענותיו. למשל "פרי געגועי החיים אל עצמם" (המטאפורה מציירת את הילדים כנטייה טבעית של כוח החיים), "כי נשמתם מסתופפת בבית המחר" (המטאפורה מציירת את העתיד כשייך לילדים), "שם לא תוכלו לבוא אף בחלומותיכם" (המטאפורה מציירת את חוסר היכולת להבין את עולם של הילדים) וכו'. המטאפורה המרכזית בשיר היא מטאפורת הקשת והחיצים. ההורים הם הקשת שממנה שלוחים הילדים אל העתיד כחיצים (דימוי). בכך סיימה הקשת את תפקידה. הקשת (דימוי לאלוהים), המכוון באהבה את תהליכי החיים, הוא בעל הפרספקטיבה הרחבה יותר ולא הקשת. הקשת (הכלי) הם ההורים. הקשת הוא הכוח העליון, האל. החיצים הם הילדים. התמונה המצטיירת היא של כוח עליון המפעיל את ההורים כדי שישלחו את הילדים לדרכם בדרך הטובה ביותר. ההורים אמורים לתת לילדים את ביתם כבסיס לגדול ולצמוח בו ולהעניק להם אהבה, אך לא להשליט מחשבותיהם על ילדיהם.
- הפניה הישירה: הדובר פונה פנייה ישירה אל ההורים באשר הם. אין כאן שום סימן של מקום, סימן של זמן או סימן אתני. בגלל המחסור באפיונים אלו, השיר הוא על-זמני ואוניברסלי. ההתייחסות בשיר היא לכל הורה באשר הוא הורה. הפניה הישירה הופכת את הדברים לקרובים, כאילו נאמרו לכל הורה באופן אישי. הפניה הישירה כאמצעי רטורי יוצרת קשב והזדהות עם הטענות של המשורר.

פרק שני – נושאים בין ז'אנרים

יש לענות על שאלה אחת בנושא שנלמד

שאלה מספר 14

המורדים / מזי"א

- המחזה "המורדים" מביא לידי ביטוי סוגיות שעוררו ועודן מעוררות מחלוקת בחברה הישראלית.** המחזה מציג את המרד של כל דור בערכיו של הדור הקודם, ובכל מרד עולות סוגיות מעוררות מחלוקת: המרד של דור מייסדי המדינה בבריטים, שהוביל במחזה להרג קצין בריטי ובעקיפין גם לפציעה קשה של אחת הדמויות; המרד וההתנגדות שנוצרו אחרי מלחמת ששת הימים; והמרד חסר "אידאולוגיות גדולות" של דור שנות האלפיים בהוריו. בעזרת מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ביצירה.
- המרד הראשון במחזה הוא מרד לאומי בשם עצמאות ישראל ולמען בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, דרך תיאור סיפורם של מרתה ושאל מ-1945. המרד של מרתה ושאל – המורדים בבריטים – מבטאים את דמות ה"צבר" והאתוס הציוני. עמדת הלח"י המורד בבריטים באה לידי ביטוי בדבריה של מרתה: "אנו מבקשים את הזכות היסודית של כל אדם להיות חופשי בארצו".

כצעירה נלהבת המאמינה בצדקת הדרך, היא לקחה על עצמה תפקיד מפתח בחטיפת קצין בריטי. באמצעות המרד בבריטים היא מכוננת זהות של "צבר". כמי שהפנימה את האתוס הציוני, היא עזבה חיים בטוחים בווינה והיא מוכנה לסכן את ביטחונה האישי בפעולות כמו חטיפה כדי לכוון מדינה עצמאית. בסופו של דבר, אירוע החטיפה נכשל, מה שמציג אותה כלוחמת פתטית. היא פלטה כדור, ובכך שיבשה את פעולת המחתרת וסיכנה את חייה וחיי אחרים.

שאל הוא לוחם מחתרת קלאסי, המאמין בצדקת דרכו. שאל שם את צורכי הקבוצה לפני הצרכים שלו. הוא שולח את מרתה לדרום אפריקה למען ביטחונה ולמען עתיד המחתרת, למרות אהבתו אליה. הוא איש מוסרי שמוותר על העדפות אישיות בשם צורכי הכלל. פעילותו במחתרת היא מרכז חייו. הוא מאופיין כבעל זהות ה"צבר", כמי שהפנים את האתוס הציוני. אהבתו לארץ ישראל טוטאלית וחושנית כמו גם מחויבותו למדינה שבדרך.
- המרד השני גם הוא מעלה סוגיות מעוררות מחלוקת. זהו המרד של דור הבנים בכיבוש,** למען זהות ישראלית שפויה ובשם הנורמליות, והוא מקבל ביטוי דרך תיאור סיפורה של מיכאלה מ-1967. המרד של מיכאלה – דור הבנים – אנטי-מלחמה, דורשת שלום, נגד כיבוש. באמצעות המרד מכוננת מיכאלה את זהותה כ"לוחמת שלום". מיכאלה מייצגת את דור הבנים, שקרא תיגר על ערך המלחמה כדרך חיים, נוכח מלחמת ששת הימים. מיכאלה מוחה נגד מיתוס "מלחמת אין ברירה" וחברה ב"מצפן", תנועה מחתרית הקוראת לדו-קיום ישראלי-ערבי. דבריה מבטאים את עמדתו של דור המצוי במשבר ובתהליך התפכחות: "אני לא רוצה לעמוד שם כמו מפגרת עם חולצה לבנה, אני לא רוצה להשתתף בטקס... אחרי הניצחון המזהיר של מלחמת ששת הימים, ואני לא רוצה לחגוג עם שקופיות של ערבים בלי

נעליים, וטנקים שרופים ורבין מחכה לנאצר, והכותל הדפוק, בא לי להקיא", וכן "בשבילכם החלום התגשם אז לא אכפת לכם שזה על גופות של אחרים. באיזה זכות בכלל אתם חולמים על ארץ של מישוהו אחר".

- המרד השלישי הוא של דור הנכדים שמורד בשם האינדיווידואליות וגולש לאנוכיות ילדותית. המרד שלו נטול זיקה פוליטית ומרוקן מאידיאולוגיות. הוא מקבל ביטוי דרך תיאורו של יאלי בהווה של 1997. יאלי הוא בחור קולני וריקני שמזלזל בחשיבות הביקור בבית הקברות. הוא לא מקשיב לסיפורים של אמו, הוא מרוכז בעצמו ובעכשווי. החברה החיה שלו, המחכה לו כעת, יותר חשובה לו מהמתים הקבורים בבית הקברות. הוא מורד בסמכות ההורית, אינו מקשיב לאמו. המרידה שלו נתפסת כפתטית וקטנה לאור המרד שניהלו אמו, סבתו וסבו. מרד זה מסכם את המחזה ומשמעותו מקבלת ביטוי בדברי מיכאלה בסיום: "קץ האידיאולוגיות הגדולות". מחברת היצירה בהחלט מעמידה את המרד הזה באור ביקורתי, מציגה אותו כריקני וקולני.
- דרך מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ולעיתים אף נוקט עמדה בנוגע לסוגיות אלו.

ארבעה בתים וגעגוע / נבו

- **הרומן מציג סוגיות מעוררות מחלוקת בחברה הישראלית** – סוגיות הקשורות במתח בין דתיים וחילוניים, במתח בין ערבים ויהודים, בשאלות הקשורות לשיכון, במתח שבין מזרחים לאשכנזים ובקושי של צעירים בהגדרת זהותם ובמציאת כיוון. דרך מוטיב הבית (ארבעה בתים) מעצב הרומן את הסוגיות הללו ואת המתח הקיים בהן.
- הרומן מציג את החברה הישראלית על הפסיפס החברתי-זהותי המאפיין אותה. החברה הישראלית, בימי האינתיפאדה ולאחר רצח רבין ב-1995, היא חברה הטרוגנית, המורכבת מקבוצות ששונות בהשתייכותן הלאומית, הדתית, העדתית והפוליטית. "אין פריים שיש בו רק סיפור אחד, תמיד תחפשו בשוליים עוד סיפורים" אומרת נועה (עמוד 32), ואכן הרומן מציג את הקבוצות השונות, במרכז ובשוליים של החברה בישראל. במרכז הרומן ארבעה בתים אשר יחד בונים מטונימיה לטריטוריה, לבית הלאומי. הדמויות ברומן מייצגות קבוצות שונות בחברה הישראלית וכך את ההטרוגניות ואת המחלוקות שריבוי זה מעלה. דרך אותן דמויות הרומן מציג תחומים רבים של הזהות הישראלית: יחסים, שכול, יחסי דתיים וחילונים, הבעיה הפלסטינית ועוד.
- **דוגמא ל"בית" המעלה סוגיה מעוררת מחלוקת** היא הבית של אברם וג'ינה בהווה, ביתו של צאדק בעבר. **אברם וג'ינה מייצגים את העולים מארצות ערב ואת תרבותם. באמצעותם עולה סוגיית הזהות השסועה וגם הפער בין המזרחים והאשכנזים בארץ.** בעזרת דמותו של צאדק ה"פולש לביתם" עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי וכאב הפליטים. צאדק הוא ערבי שגורש מביתו בשנת 1948, כשהיה בן ארבע. צאדק זיהה את בית משפחת זכיאן כביתו האבוד, הבית שאליו מתגעגעת אמו. צאדק מנסה להיכנס לבית שבו גדל שלוש פעמים. בפעם הראשונה הוא מציע עזרה לג'ינה בנשיאת שקית קניות. ג'ינה נבהלת ופורצת בצעקות. בפעם השנייה הוא דופק בדלת ומבקש מנועה מים. נועה מסרבת להכניסו הביתה ומבקשת מהקבלן

שירחיקו. בפעם השלישית צאדק חודר לבית במצוות אמו, שמבקשת ממנו להוציא מטמון שהוסתר בקירות הבית. צאדק חודר לבית כשהוא מצויד במפתח ובקושאן (מסמך המעיד על כך שהבית היה שלו), המוכיחים את בעלות משפחתו על הבית. עם פריצתו, מסתבכים האירועים ומסלימים עד לעצירתו. הרומן מסתיים כשצאדק אסור בבית הכלא ומתגעגע לביתו. צאדק כבר יושב בעבר בכלא ישראלי משום שנחשד בסיוע לפעולה חבלנית. הוא הסיע במכוניתו, שלא בידעתו, מחבל שזמם לדקור חייל. בעזרת דמותו של צאדק עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי.

- **דוגמא נוספת לבית המציג סוגיות מעוררות מחלוקת הוא הבית של משפחת אבינרי האבלה.**
דרכם עולה סוגיה קשה של שכול, של מלחמות ושל כאב המאבק. המשפחה מתוארת דרך המונולוגים של יותם, בנם הצעיר. יותם נשאר לבדו אחרי נפילת אחיו ומשווע ליחס מהוריו שלא שמים לב אליו, לחוס ואהבה, ואילו הם עסוקים באבלם. הוא מוצא בעמיר מעין תחליף ל"אח גדול". גם בין ההורים יש מתח גדול – האב כועס על שהאם מקימה בסלון "מקדש" (כדבריו) לגידי – תולה תמונות, מדליקה נרות וממסגרת את המכתבים שלו. האם כועסת עליו בשל דברים שאמר לעיתון. יותם מתאר את המתח שמוביל ל"ברוגז". יותם מתמודד עם האבל לבדו, בונה גלעד לאחיו (אנדרטה), ומתדרדר בלימודיו. לילה אחרי ההיעלמות של יותם, אביו פורץ בבכי לראשונה מאז נהרג גידי, ומחליט שעליו ועל משפחתו לעזוב את הארץ שתמיד תזכיר למשפחה את בנה שנהרג, ולהתחיל חיים חדשים באוסטרליה. כשיותם עומד לעזוב לאוסטרליה עמיר ונועה מכינים לו מתנות פרידה סנטימנטליות: כדור חתום על ידי כל שחקני קבוצת בית"ר ירושלים שאותה יותם אוהד, ותמונה של עמיר ויותם משחקים שחמט וכיתוב "לחבר הכי טוב שלנו בקסטל, מעמיר ונועה".
- גם הבית של נועה ואמיר וגם ביתם של משה וסימה ממשיכים את מוטיב הבית ביצירה ומביאים לידי ביטוי סוגיות מעוררות מחלוקת, כגון המתח בין דתיים לחילוניים.

ארץ התפוזים העצובים / כנפאני

- **הסיפור מעלה סוגיה מעוררת מחלוקת בחברה הישראלית ומביא בבהירות את עמדתו של מחבר היצירה ביחס לסוגיה זו.** הסוגיה היא עזיבת הערבים את הארץ והיא מעוצבת דרך עיני הפליט הפלסטיני. "ארץ התפוזים העצובים" עוסק באירוע מכונן זהות: עזיבת ערבים את פלסטין ב-1948. על פי הסיפור, הריחוק מהמולדת ומהטריטוריה מוביל לטרגדיה. בסיפור הריחוק מתואר כאובדן שורשים, כאובדן של תחושת שייכות, כאובדן של תחושת ביטחון. ריחוק מהטריטוריה מביא עמו יגון, פחד ותלישות, כמו גם היעדר זהות עצמית.
- הסיפור מתואר כמסע, מסע ההתבגרות ואבדן השורשים. הפתיחה מתארת את המעבר החד ממעמד גבוה לפליט. בתחילת הסיפור המשפחה נאלצת לעזוב את ביתם ביפו ולעבור לבית קרובים בעכו, "כשיצאנו מיפו לעכו, לא הייתה בזה כל טרגדיה. היינו כיוצאים מידי שנה לבילוי ימי החג בעיר אחרת...". אולם עכו נכבשת על ידי יהודים, ובבוקר שאחרי התקפת היהודים על עכו הם נאלצים לעזוב גם אותה. בדרכם ללבנון הם עוצרים בראש הנקרה. שם הנשים פורצות בבכי והאב יורד כדי לקחת תפוז. הוא מביט בתפוז ופורץ בבכי (לאב היו פרדסי

תפוזים ביפו). הם יוצאים מהארץ ומתרחקים מ"ארץ התפוזים", ומגיעים ללבנון כפליטים. מבעלי נכסים ואדמות הפכו בני המשפחה, ויחד אתם תושבים ערבים אחרים, תוך שעות ספורות, לפליטים: "בהגיענו לצידון, לעת ערב, נעשינו פליטים". הבדידות והפחד באים לידי ביטוי בפקפוק באמונה באלוהים: "פקפקתי אותה שעה אם באמת רוצה האל באושרם של בני האדם. פקפקתי, אם באמת אל זה שומע כל ורואה כל", "לא היו לי ספקות אז, שגם האל, אותו הכרנו בפלסטין, עזב אותנו, ושהוא פליט במקום אחר".

• **גם דמותו של האב מעצבת את הסוגיה הזו בסיפור ומבטאת את עמדת המחבר.** האב, המרכז

של המשפחה ומקור כוחה, חדל לתפקד והשתתק. הדוד לקח פיקוד על המשפחה אובדת העצות, ופלש לבית יהודים. הם ישנים בבית היהודים על הרצפה שלושה לילות, אבל הם עוזבים גם את צידון לכפר סמוך ואז "הטרגדיה החלה מדדה לתוך נפשותינו" – זוהי הטרגדיה של חייהם החדשים, טרגדיית הפליטות! ואז היא מתחילה להיכנס אל נפשו! לאחר נטישת הארץ, חיכתה המשפחה כשבועיים עד לפלישת הערבים לישראל ב-15 במאי (זהו יום פלישת צבאות ערב לישראל, יום אחרי עזיבת הבריטים את הארץ וסיום תקופת המנדט). האב תלה את כל תקוותיו בפלישה זו. לא היה לו ספק שהפלישה תסתיים בניצחון והמשפחה תחזור לביתה. הם רצים אל עבר שיירת הצבא שנמצאת בדרכה לישראל, נרגשים כמטורפים, זורקים לעברם טבק, מתנשפים מהתרגשות ומקווים לניצחונם. עם הפלישה, לרגע התלכדה המשפחה בתקווה, אך זו התפוגגה עם ההבנה שהפלישה נכשלה. האב, שאבדן המולדת הוביל אותו לאבדן הערך העצמי, מאבד כל רצון לחיות בשל עזיבתו את ארץ התפוזים. יום אחד הוא התחיל להתנהג כמשוגע, לרגע קפץ ממקומו ברעד, לרגע התנפל על התיבה שהובאה מיפו וכל דבר "מטריף" אותו. האם, הערה למצוקת אבי המשפחה, הרחיקה את הילדים מהחדר. לפני שעלו להר, שמעו הילדים את האב צועק תוך שהוא מבטיח להרוג את כולם כולל את עצמו. הילד רואה את האקדח השחור ומבין את משמעות רעיון ההתאבדות. הוא מבין "שהדברים הסתבכו עד כדי כך שלא ניתן עוד לפותרם אלא בעזרת כדור בראשו של כל אחד מאיתנו". כששבו הילדים לעת ערב, האב שכב חולה מאוד במיטתו, קודח מחוס.

• **מוטיב התפוזים עוזר בעיצוב סוגיית הפליטים שעומדת במרכז הסיפור.** התפוזים מדגישים

את חווית הפליטים הקשה ואת הניתוק שלהם מהארץ: כבר בשם הסיפור נותן המספר לתפוזים תכונה של בני אדם (האנשה): הם עצובים. הוא מציג אותם כעצובים ובכך מדגיש את הקשר הנפשי בין העצים (שהם מטונימיה לאדמת הארץ) לבין הערבי שעזב. התפוזים מופיעים לאורך כל הסיפור. התפוז הופך לסמל לכאבו של הפליט דרך תגובת הדמויות הכואבת: הנשים לקחו תפוזים וייללו, האב הביט בתפוז "ואחר כך פרץ בבכי כתינוק". התפוז מסמל עבורם את הארץ שעזבו, את הבית, את העבר, את מעמדה של המשפחה, את כבודו של האב, את תחושת הזהות. עיני האב מנצנצות כמו תפוזים: "בעיני אביך נצנץ זיווה של כל התפוזים שהשאיר ליהודים". תמונה מטאפורית זו ממחישה את עוצמת הקשר שחש האב לאדמתו. בסיום, כשהוא מתבונן באב המיוסר, נזכר המספר בדברי פלח אחד: "כי עצי התפוזים נובלים כאשר מתחלפות הידיים המטפלות בהן". בכך הופכים התפוזים בסיום לסמל לשייכות ומחויבות לבעלים שלהם (בידיים אחרות הם נובלים). בהמשך לאמירה זו מופיע בסיום תפוז יבש ומצומק המונח בסמוך לאקדח השחור של האב. כמו התפוזים, מאבד האב את חייו כשהוא ניתק מאדמתו וגם הוא "נובל". התפוז המצומק שליד האב בסיום הסיפור מחדד את "הצטמקות" נפשו של האב.

פעם אדבר / עריידי

- השיר מבטא את הצורך של "האחר" בחברה להשמיע את קולו. "להשמיע קול" פירושו להיות אדם, סובייקט בעל דעות, אמונות, עמדות והשקפות. השיר נכתב על ידי משורר דרוזי בשנות השבעים ומבטא את הצורך של דרוזי בן מיעוטים בישראל להשמיע את קולו. **השיר מציג סוגיה מעוררת מחלוקת: סוגיית ההשתקה והקושי של המיעוט לבטא את עצמו ולקחת חלק בהווייה הישראלית. השיר מביע מחאה קשה נגד מצב זה ובכך נוקט עמדה ברורה.** השיר "פעם אדבר" מביע זעם ותסכול על חוסר היכולת לדבר ולהשמיע את קולו של ה"אחר".
- הבית הראשון עוסק בתיאור מצוקתו של הדובר, המצהיר שפעם הוא ידבר וישלם את המחיר שגובה דיבור זה. משתמע מכך שהיום נמנע ממנו לדבר, או שהמחיר שגובה הדיבור גבוה מידי. ללא מילים מתגנבת לשיר תחושה של פחד, הגבלות ואיסורים על הבעה עצמית.
- בבית השני הדובר אינו מביע עמדה נחרצת לגבי ההחלטה אם ידבר או לא. המילה "אם" מבטאת ספק, כאילו אומר שרק אם "יישבר לי אדבר". אחרי הסתייגות זו פונה הדובר השירי לנמענים ומבטיח להם שהוא יחשוף את כאבו: "את כל מה שטמון בשברי". הבית מבטא התלבטות בנפשו של הדובר: פחדים אך גם רצון עז להביע את כאבו. שוב מתגנבת תחושה לא נאמרת של איזו הגבלה או חשש, השולטים בחייו של הדובר השירי. בבית השני יש שילוב לשוני בים שפה גבוהה וביטויי סלנג: "אם יישבר לי" הוא ביטוי השאול משפת הסלנג. "אמר את כל שטמון בשברי" הוא ביטוי מטאפורי המבטא כאב, לב נשבר. שילוב זה מבטא את רגשותיו של הדובר אבל גם את רצונו להשתלב בחברה הישראלית. הוא בקי בשפת הסלנג הישראלית כמו גם בשפת השירה.
- בבית השלישי הדובר מביע עמדה נחרצת. הוא הגיע להחלטה לומר את מה שיש לו, ודי. הוא שם סוף לשתיקה – "ודי".
- השימוש החוזר במילים "אדבר", "דברי", "אומר", "לומר", שהן מילים בעלות משמעות דומה, מדגיש שהעיקר הוא ההחלטה לדבר ולא בהכרח תוכן הדברים. השיר מבטא את הדחף לבטא בקול תחושות במקום או במצב שאסור או מסוכן לדבר בו.

אני רוצה למות על מיטתי / עמיחי

- "אני רוצה למות על מיטתי" הוא שיר מחאה שנכתב בשנות החמישים. השיר קורא תגר על תפיסת הזהות של האתוס הציוני שהעלה על נס את המאבק והמלחמה. **הוא יוצא נגד מיתוסים וסוגיות שנויות במחלוקת** ששלטו בחברה הישראלית שלפני קום המדינה: נגד המאבק, הגבורה ומלחמת ה"אין ברירה". מחבר השיר נוקט עמדה ברורה, אנטי-מלחמתית השוללת את רעיון המאבק האלים.

- הבית הראשון מתייחס לפרק י' בספר יהושע (שכולל תיאור של כיבוש דרום הארץ על ידי יהושע). בניגוד לסיפור המקראי, המתאר את כיבוש הארץ על ידי יהושע כאירוע הרואי, הדובר בשיר זה מתאר את הקרב על הגלגל כאירוע טרגי רב חללים. שדה הקרב הוא שדה קטל. אור הזרקורים מופנה לא אל הניצחון אלא אל המחיר הקטלני: המתים שוכבים על האדמה "בערב ובשתי", כלומר, גוויות המתים מכסים את האדמה לאורך ולרוחב. השימוש בביטוי זה ממחיש את המספר הרב של הקורבנות. התמונה המחרידה מנתצת את המיתוס "טוב למות בעד ארצנו". לאור המראות שראה הדובר השירי הוא אינו רוצה למות כגיבור בקרב, הוא רוצה למות על מיטתו.
- הבית השני יוצא נגד מיתוס "מעטים מול רבים", הבא להאדיר את אומץ ליבם של הלוחמים המנצחים למרות היותם מעטים. הדימוי "עיניהם היו צרות כמו בטנק האשנבים" בא לתאר את עוז רוחם ועוצמתם של הלוחמים או אולי את אכזריות צבא האויב, אך ה"אני", היחיד שהוא חלק מהמעטים, אינו מרגיש התעלות נפש אלא חשש. הוא מתמקד בתיאור הסכנה האורבת לכל אחד ואחד במחנה המעטים: גורל של שבוי, הסיכוי ליפול בקרב. הוא רוצה למות במיטתו ולא למות כגיבור.
- הבית השלישי ממשיך את ההתייחסות לסיפור המקראי על יהושע. "שמש בגבעון דום" מצווה יהושע ומבטא בכך את רצונו לסיים את הקרב עד הניצחון המכריע. "שמש דום בגבעון" אומר הדובר בשיר. השינוי אינו מקרי, הוא נושא עמו ביקורת נגד הלוחמניות. הסיפור המקראי מתאר גבורה, נס שהתרחש, והבית מעביר ביקורת על הצורך הזה בהרג. הביקורת מתחזקת כשהדובר השירי מכנה את שדה הקרב "שדה רצח". על פי השיר, המלחמה, צודקת ככל שתהיה, גובה קורבנות אדם הן בקרב הלוחמים והן בקרב האזרחים.
- הבית הרביעי מזכיר את מיתוס שמשון הגיבור שגבורתו בשערו. הבית יוצר השוואה לדובר: שמשון איבד את כוחו כשנגזזו שערותיו, אך הדובר מצא כוח כשגזזו את שערותיו והפכו אותו לחייל חובה. ההשוואה לועגת למיתוס הגבורה שעליו חונכה החברה הישראלית. ההשוואה הזו חותרת תחת ערך הגבורה ומחזקת את ערך החיים: "אני רוצה למות על מיטתי" אומר הדובר השירי, הרוצה למצות את חייו ולמות מוות טבעי.
- בבית החמישי מנתץ הדובר את מיתוס "מלחמת אין ברירה" ובוחר בנורמליות. להבנתו "אפשר לגור ולהסתדר ולרהט גם לוע ארי, אם אין מקום אחר". תמיד אפשר לחיות בנורמליות, גם במקום מסוכן. הבית קורא תגר על תפיסת "אין דרך אחרת". אפשר להסתדר ולרהט אפילו מקום מסוכן כמו "לוע ארי" ולחיות בו חיי שגרה. תמיד יש דרך אחרת!

פעם הייתי / נשר

- הסרט מתאר את תהליך השתנות הזהות הישראלית בעקבות הפנמת משמעות השואה ומשמעות המושגים ניצול שואה ושורד שואה – סוגיה שעוררה מחלוקות רבות בהיסטוריה של מדינת ישראל. סוגיה זו עודנה רלוונטית ואקטואלית, כמו גם שאלת היחס לניצולי השואה.

- אריק בורשטיין, סופר תל אביבי, יוצא למסע נוסטלגי אל עברו, ומתרפק בזיכרונות על דמותו של יענקל'ה ברייד, ניצול שואה שבא מהמחנות (מ"שם"), ששימש לו מורה דרך ואב רוחני. המסע אל העבר מאפשר הסתכלות רגישה ומפוכחת בחברה הישראלית, במי ש"פעם היינו". המסע אל העבר מאיר צומת מרכזי בתהליך השתנות הזהות הישראלית, וחושף נקודות רגישות בישראליות.
- אריק מייצג את דור הבנים, דור המדינה, שלאחר תהליך ארוך החל להפנים לראשונה בשנות השישים מה קרה "שם" (במחנות). כלומר, השינוי שחוה אריק הוא השינוי שעברה החברה הישראלית כולה כתוצאה מהמפגש עם עדויות הניצולים.
- מגוון הדמויות שאיתן נפגש אריק מסייע בתהליך ההתפתחות שהוא חווה מבחינה אישית, אך גם בונה את הפסיפס המאפיין את החברה הישראלית, המורכבת מחרדים וחילוניים, קיבוצניקים ועירוניים, עולים חדשים וילידי הארץ, עניים ועשירים, אשכנזים וספרדיים, ביחסם לניצולי השואה.
- הדרך שבה הדמויות השונות מתמודדות עם זיכרון השואה מייצגת את הדרך שבה התמודדה החברה הישראלית עם שואת יהודי אירופה ועם אלו ששרדו. כך למשל אמו של אריק, נילי, מייצגת את הזהות הצברית של אלו שנולדו כאן ואין להם שום קשר כמו גם רצון לדעת מה היה "שם". יענקל'ה מעלה למודעות את סבלה של סילביה ודורש מקבוצת החיילים להפגין חמלה ולהתנצל על חוסר רגישותם. קבוצת החיילים מייצגת את הזהות הישראלית הנורמטיבית, המתייחסת באטימות לניצולי שואה. לקבוצה זאת שייך גם מאיר, הספרן התרבותי, הנאור, המצטט את עגנון ובקי ברזי הספרות. גם הוא מתייחס ברשעות ובחוסר חמלה ליענקל'ה ובהתנשאות פטרונית לקלרה.
- מולם, הסרט מציג את דמויות ניצולי השואה. אלו שניסו לבנות את זהותם החדשה בארץ: אביו של אריק, יוזי, שבא "משם", מייצג את העולים החדשים שניסו להשתלב בכל כוחם. אבא של אריק היה בקיבוץ, שירת בצבא, ורצונו הגדול ביותר היה להרגיש שייך. הוא נחשף לקושי: הישראלים אינם מאפשרים זאת ומתייחסים אל הניצולים "כמו אל מי שמוכן לרצוח בגלל כיכר לחם".
- יענקל'ה ברייד הוא עולה חדש, השומר על גינוניו וזהותו הגלותיים: שפתו השונה ובגדיו האירופאיים. אבא של אריק מסביר שהוא גר בעיר התחתית, קרוב לנמל, כדי שיוכל לברוח. הוא חושף את פחדיו המוסווים של יענקל'ה.
- הסוגיה מקבלת ביטוי גם דרך התהליך שעובר אריק, תהליך השתנות הזהות. בקבוצת המלגלים, המפגינים אטימות לניצולי השואה, נמצא גם אריק בתחילת דרכו. הדרך שבה הוא מתייחס אל יענקל'ה בזויה וחסרת כבוד. המהלך שהוא עושה, שכולו גילוי אמפטיה, רגישות והבנה אנושית לניצולים, הוא מהלך המייצג את התהליך שעברה החברה הישראלית כולה. המפגש של אריק עם יענקל'ה ברייד, ניצול שואה המתברר כחבר ילדות של אביו, מניע תהליך התפתחות רוחני. יענקל'ה ברייד השפיע גם על ייעודו של אריק כסופר. אריק הסופר נולד ביום שבו נשכר לעבוד כשוליה של יענקל'ה ברייד. אריק יוצא מהפגישה הראשונה במשרדו של יענקל'ה כשהוא מצויד במחברת. המחברת מלווה אותה לאורך כל הקיץ. במחברת רשם את רשימותיו הראשונות כסופר. התפקיד החשוב שמילא יענקל'ה בחייו של אריק בולט נוכח הבחירה לעזור ליענקל'ה ברייד ולבגוד באמון של מאיר. מילות הפרידה משקפות את

החשיבות של יענקל'ה בעיני אריק: "איך יכולתי להסביר לו כמה הוא יקר לי, כמה שלמדתי ממנו". יענקל'ה, שהיה מושא ללעג, הפך לגיבור נעוריו של אריק. אריק, הצבר המיתולוגי שהפנים את האתוס הציוני, השתנה בעקבות המפגש עם ניצול השואה. אריק הפך אדם אחר, מלא חמלה ורגישות.